

Характеризуючи безперечні позитивні сторони праці, хотілося висловити й деякі побажання. Зокрема, було б доцільно присвятити окремий розділ праці огляду наукових здобутків К. А. Левицького у галузі юриспруденції, хоча, звісно, виконання такого завдання вимагає фахових юридичних знань і певною мірою виходить за межі можливостей «чистого» історика. Також прикрасила б роботу систематизована бібліографія праць ученого. Втім, наведені зауваження не применшують загальної наукової цінності монографії, яка знайде вдячних читачів й належне застосування у науковій і освітньо-викладацькій діяльності.

О. О. МАЛИШЕВ,
кандидат юридичних наук

ЦІННИЙ ДАРУНОК ДО СКАРБНИЦІ ІСТОРІОГРАФІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО СОВІСНОГО ПРАВОСУДДЯ

Вихід у світ монографії доктора історичних наук Валентини Степанівни Шандри «Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.)», виданої Інститутом історії НАН України 2011 р., став визначною подією для української суспільствознавчої науки, передусім для тих її представників, які фахово цікавляться історією українського судівництва*.

Оскільки предмет обговорення є мало відомим широкому колу юристів, слід пояснити, що совісні суди як спеціалізовані суди були вперше запроваджені в Російській імперії, зокрема в її українських губерніях, за часів правління Катерини II на підставі «Установ для управління губерній Усеросійської імперії» від 7 листопада 1775 р. У добу правління імператора Павла (1796–1801 рр.) вони були скасовані. Згодом їх відновив Олександр I, але у 1850-х рр. поступово й без зайвого розголосу їх знову скасували.

Основним напрямом діяльності совісних судів був розгляд кримінальних справ про злочини неповнолітніх, душевнохворих та осіб, звинувачених у чаклунстві, а також про злочини, пов'язані з несприятливим збігом обставин. Совісні суди також уповноважувалися розглядати скарги на незаконність арешту особи. Крім того, ці органи відправляли правосуддя у деяких цивільних справах, де основною їх метою було досягнення мирного урегулювання спору. Як у дореволюційній, так і в сучасній історіографії усталеною є наукова позиція, що взірцем для законодавця при проектуванні совісних судів був англійський Суд канцлера, або суд справедливості. Основним принципом діяльності совісних судів вважається вирішення справ не лише на засадах додержання формального закону, а й виходячи із засад добра і справедливості.

В історії совісних судів, до того ж, явно простежується «український слід». Так, у праці Г. М. Бараца 1893 р. було переконливо продемонстровано, що

---

* Шандра В. С. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) /
Наук. ред. О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 266 с.

більшість статей глави Установ для управління губерній, присвяченої совісним судам, містять прямі текстуальні запозичення з української юридичної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ». Крім того, висловлювалися припущення щодо причетності до підготовки відповідної глави українського вченого юриста С. Ю. Десницького (1748–1789 рр. життя).

Про совісні суди загалом написано доволі багато статей, адже ці суди цікаві для юристів тим, що в них прийнято шукати витоків вітчизняної ювенальної юстиції, третейського судочинства, відновного правосуддя тощо. Але більшість праць є доволі поверховими, дублюють положення одне одних. Таким чином, досі бракувало комплексного монографічного дослідження функціонування совісних судів на українських землях.

Як видається, авторкою при підготовці книги було ретельно проаналізовано усю наявну літературу про совісні суди, спогади сучасників, законодавчі акти щодо діяльності відповідних органів, значний масив архівних документів з фондів як багатьох вітчизняних архівів, так і Російського державного історичного архіву. Багато документів уперше вводяться до наукового обігу.

Робота характеризується ґрунтовністю, чіткістю формулювань, виваженістю висновків. Вона написана доброю літературною мовою у хорошому науковому стилі. Проте перерахувати усі переваги цього твору формат нашої рецензії не дає змоги. Підкреслимо як особливо цінне те, що шанованій авторці вдалося продемонструвати, що совісні суди на українських землях прижилися набагато краще, ніж у внутрішньоросійських губерніях, оскільки ці суди закономірно продовжили розвиток багатих традицій українського третейського та річпосполитського полюбовного судівництва. Відповідні висновки В. С. Шандри різко контрастують із загалом скептичними оцінками совісних судів іншими науковцями.

Крім того, корисним видається те, що у цій роботі дуже ілюстративно наголошується на зв'язку права з моральними цінностями, совістю, справедливістю, висвітлюється роль держави у формуванні правової культури народу, його просвіті. Так, важливим було віднесення до компетенції совісних судів злочинів про чаклунство, яке законодавцем було прирівняне до шахрайства. Вже у XVIII ст. розуміли, що страх людини, яка, наприклад, дізналася, що їй «пороблено», може у підсумку призвести до тяжких наслідків. Усе це є актуальним і в наш час, коли забобонність та невігластво суспільства досягло загрозливого рівня. Безліч знахарів та екстрасенсів, які з'явилися на хвилі Перебудови, досі користуються попитом. Їх дуже рідко судять за шахрайство, навіпаки зі ЗМІ ми дізнаємося, що навіть правоохоронні органи звертаються до різного роду ворожбитів при розслідуванні злочинів. Усе це свідчить про те, що держава забуває про свою просвітницьку функцію, натомість практика совісних судів нагадує нам про позитивний вітчизняний досвід у цій царині.

Хоча В. С. Шандра не є фаховим правником, «юридичних» зауважень до тексту в нас майже немає. Втім, слід зазначити, що поза увагою авторки залишилась одна важлива юридична особливість статусу совісного суду. Так, Валентина Степанівна правильно відзначила, що взірцем для російського совісного суду був англійський суд канцлера та українські третейські суди,

тобто суди, які розглядали цивільні справи. Водночас слід було підкреслити, що компетенція совісного суду була зорієнтована передусім на кримінальні справи, розгляд яких на підставі засад *boni et aequi*, з певним відхиленням від формальних приписів закону, з сучасних позицій вже не може вважатися правильним.

Крім того, на с. 29 авторка зазначає, що окремі положення знаменитого Наказу Катерини II 1767 р., даного Комісії для створення проекту нового Уложення, було запозичено у Ш. Л. Монтеск'є, Ч. Беккарія та У. Блекстона. Поділяючи цю думку щодо перших двох мислителів, стосовно ролі останнього є підстави сумніватися. «Коментарі до англійських законів» У. Блекстона було надруковано в Оксфорді у 1765–1769 рр. Разом з тим відомо, що Катерина II, не володіючи англійською мовою, використовувала французький переклад цієї праці «*Commentaires sur les loix angleises*» (у шести томах), надрукований у Брюсселі тільки у 1774–1776 рр.

Проте усі ці зауваження не мають визначального характеру і не змінюють загалом дуже позитивної оцінки рецензованої монографії, що, на нашу думку, буде користуватися попитом, як серед науковців, так і з боку усіх, хто цікавиться історією суду та судочинства.

І. Б. УСЕНКО,
професор

Т. І. БОНДАРУК,
кандидат юридичних наук

ПРО ПОЛЬЩУ – ОБ'ЄКТИВНО І З ПРИЯЗНЮ

Споконвічні зв'язки між Україною і Польщею, а також перебування упродовж більш як двох століть (1569–1795 рр.) українських земель у складі Речі Посполитої, викликають стійкий і цілком щирий інтерес вітчизняних суспільствознавців до державно-правових інститутів і процесів на польських теренах. Своєрідною відповіддю на таке «соціальне замовлення» став вихід у світ навчального посібника відомого львівського історика права, професора Бориса Йосиповича Тищика «Польща: історія державності і права (XI – початок ХХІ ст.)»*.

Рецензоване видання не лише заповнює відчутну лакуну в навчально-методичній літературі, а й становить значну наукову цінність. Зумовлено це насамперед фундаментальним підходом автора, його глибоким знанням відповідного джерельного та історіографічного матеріалу, розглядом конкретних державно-правових інститутів і процесів у широкому історичному соціально-економічному контексті з одночасним збереженням необхідного балансу між різними складовими цивілізаційного поступу. Заслугує на повагу відчутний

---

* Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (XI – початок ХХІ ст. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.